

5. Η ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΤΗΣ ΗΘΙΚΗΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΕΩΣ¹

Τὸ δεύτερον πρόβλημα τῆς Φιλοσοφικῆς ἠθικῆς ἀναζητεῖ τὴν καταγωγὴν τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως, προσπαθεῖ δηλ. νὰ ἀνεύρη τὴν πηγὴν, ἐξ ἧς ἀντλοῦμεν τὰς ἠθικὰς γνώσεις. Εἰς τὸ πρόβλημα τοῦτο δύο διευτυπώθησαν θεωρίαι :

1) Ἡ γενετικὴ θεωρία, καθ' ἣν ἡ ἠθικὴ συνείδησις εἶναι ἐπιγέννημα τῆς ἐμπειρίας καὶ 2) ἡ θεωρία τοῦ ἐμφύτου, καθ' ἣν ἡ ἠθικὴ γνώσις εἶναι τι τὸ ἔμφυτον εἰς τὸν ἄνθρωπον.

α) Ἡ Γενετικὴ θεωρία

Κατ' αὐτὴν ἡ ἠθικὴ συνείδησις μορφοῦται βαθμιαίως ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ περιβάλλοντος. Ὑπέρμαχοι τῆς γενετικῆς θεωρίας ἦσαν οἱ σοφισταί. Θεμελιώδης ἀρχὴ τῆς ἠθικῆς των εἶναι ὅτι « φύσει μὲν οὐκ ἔστι καλὰ, νόμῳ δέ ». ² Φυσικὸν δίκαιον ἔν μόνον ἀναγνωρίζουν, τὸ δίκαιον τοῦ ἰσχυροτέρου, τοὺς δὲ θετοὺς νόμους θεωροῦν τεθέντας πρὸς ἐξυπηρέτησιν τοῦ πολιτεύματος : « τίθεται τοὺς νόμους ἐκάστη ἀρχὴ πρὸς τὸ αὐτῇ συμφέρον, δημοκρατία μὲν δημοκρατικούς, τυραννίς δὲ τυραννικούς καὶ αἱ ἄλλαι οὕτως ». ³

Κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ὁ σθεναρότατος πολέμιος τῆς θεωρίας τοῦ ἐμφύτου ὑπῆρξεν ὁ Ἄγγλος φιλόσοφος John *Loche*. Ἡ παρατηρουμένη κατ' αὐτὸν μεγάλη ποικιλία καὶ διαφορὰ ἠθικῶν ἀντιλήψεων τῶν λαῶν ἄγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἠθικὴ συνείδησις δὲν εἶναι ἔμφυτος εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Ἡ αὐτὴ πρᾶξις ἐπιδοκιμάζεται ἢ ἀποδοκιμάζεται κατὰ τοὺς λαοὺς καὶ τὰς ἐποχάς. Ὁ ἐπικρατήσας κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα διαφωτισμὸς ἐγκομποῦται καὶ διασαλπίζει τὰ αὐτὰ διδάγματα.

Κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα ἡ γενετικὴ θεωρία λαμβάνει βιολογικὴν, ἐξελικτικὴν καὶ κοινωνιολογικὴν κατεύθυνσιν. Τὴν βιολογικὴν καταγωγὴν τῆς ἠθικότητος ὑπεστήριξεν ὁ Γάλλος φιλόσοφος Ἰωάννης Μ. *Guyau* (+1888). Κατ' αὐτὸν ἡ ἠθικὴ διαγωγή εἶναι περίσσεια ζωῆς, ἡ ὁποία ζητεῖ νὰ ἐπεκταθῇ, νὰ ἀκτινοβολήσῃ.

¹ Πρβλ. Βορέα Εἰσαγωγή εἰς τὴν Φιλοσοφίαν σ. 362 — 372, Thilly Εἰσαγωγή εἰς τὴν Ἠθικὴν σ. 22 — 95.

² Πλάτωνος Γοργίας 482 D

³ Πλάτωνος Πολιτεία 338A

«Ἡ ζωὴ, ὅπως τὸ πῦρ δύναται νὰ συντηρηθῇ μόνον μεταδιδομένη. Τὰ παιδιά εἶναι ἐγώϊσταί. Δὲν ἔχουν ἀκόμη πλεόνασμα ζωῆς διὰ νὰ ἐκχυθῇ πρὸς τὰ ἔξω. Ὁ ἔφηβος τὸναντίον ἔχει ὄλους τοὺς ἐνθουσιασμούς, εἶναι ἔτοιμος δι' ὅλας τὰς θυσίας, διότι πραγματικῶς ὑπάρχει ἀνάγκη νὰ θυσιάσῃ κάτι ἀπὸ τὸν ἑαυτὸν του. Ὁ γέρον γίνεται πάλιν ἐγώϊστής. Διστάζει νὰ ἀφήσῃ νὰ ἐκχυθῇ πρὸς τὰ ἔξω καὶ σταγόνα τοῦ ἐσωτερικοῦ χυμοῦ». ¹ Ἐνῶ ὁ Guyau βιολογικὴν ἐθεώρει τὴν πηγὴν τῆς ἠθικότητος, ὁ Spencer ἐξήτασε τὸ ζήτημα ὑπὸ εὐρύτεραν προοπτικὴν. Κατ' αὐτὸν ἡ ἀνθρωπίνη διαγωγή εἶναι μερικὴ περίπτωσις τῆς γενικῆς νομοτελείας, ἡ ὁποία διέπει τὸ σύμπαν. Ἡ ἀνθρωπότης ἀποτελεῖ τμῆμα εὐρύτερου συστήματος. Οἱ νόμοι οἱ ρυθμιζόντες τὸν βίον αὐτῆς εἶναι οἱ αὐτοὶ μὲ τοὺς ρυθμιζόντας τὴν ἐξέλιξιν ὁλοκλήρου τοῦ κόσμου. Γενικὸς δὲ νόμος τῆς ἐξελίξεως εἶναι ἡ προσαρμογὴ. Ἐκ τοῦ ἀτελεστεροῦ ὄντος μέχρι τοῦ ἀνθρώπου παρατηροῦμεν ὅτι ἡ πρόοδος τῆς συμπεριφορᾶς συνίσταται εἰς τὴν τελειότεραν προσαρμογὴν τῶν μέσων πρὸς τοὺς σκοπούς. Ἡ τελειότερα συνεπῶς διαγωγή θὰ εἶναι ἡ πραγματοποιοῦσα τὴν τελειότεραν προσαρμογὴν πρὸς τοὺς ὄρους τῆς ζωῆς δηλ. ἡ ἐξασφαλίζουσα τὴν διατήρησιν τοῦ ἀτόμου καὶ τοῦ εἴδους. Ὁ ἄνθρωπος πρὸ παντὸς ὀφείλει νὰ προσαρμοσθῇ πρὸς τὸ κοινωνικὸν περιβάλλον, ὅπως ὁ ἰχθὺς πρὸς τὸ ὕδωρ καὶ τὸ πτηνὸν πρὸς τὸν ἀέρα. Ἡ προσαρμογὴ ὅμως αὕτη ἔγινε βαθμιαίως. Ὁ πρωτόγονος ἄνθρωπος ἦτο τελείως ἐγώϊστής. Βραδύτερον παρετήρησεν ὅτι τὸ καλῶς νοούμενον συμφέρον τοῦ ἐπέβαλλε τὸν ἀλτρουϊσμὸν πρὸς ἐξυπηρέτησιν του καὶ ἔγινε ἐγωκεντρικὸς ἀλτρουϊστής. Εἰς τὸ τέλος τῆς ἐξελίξεως του νὰ προσαρμοσθῇ τελείως πρὸς τὴν ὁμαδικὴν ζωὴν καὶ νὰ ἐπικρατήσῃ ὁ ἀνιδιοτελεῆς ἀλτρουϊσμὸς.

Ἐπὶ κοινωνικῶν βάσεων ἐπεχείρησαν νὰ θεμελιώσουν τὴν ἠθικὴν ὁ Αἰμίλιος *Durkheim* (+1917) καὶ ὁ Λένυ - Βρούηλ (+1939). Κατὰ τὸν πρῶτον οἱ ἠθικοὶ κανόνες εἶναι ζωτικοὶ ὄροι ὑπάρξεως τῆς κοινωνίας. Ἐκάστη διὰ τοῦτο «κοινωνικὴ μορφή ἔχει τὴν ἀναγκαίαν δι' αὐτὴν ἠθικὴν, ὅπως ἕκαστος βιολογικὸς τύπος ἔχει τὸ κατάλληλον διὰ τὴν διατήρησιν τοῦ νευρικὸν σύστημα». ²

¹ Στοιχεῖα ἐλευθέρας Ἠθικῆς μετ. Ν. Κουντουριώτου σ. 104

² L' Education Morale 1925 σ. 99

Τὰ ἠθικὰ καθήκοντα εἶναι κοινωνικαὶ ἐπιταγαὶ ἔξωθεν ἐπιβαλλόμεναι ἐπὶ τῶν ἀτόμων. «Ἐκτελών», λέγει ὁ Durkheim, «τὰ καθήκοντά μου ὡς ἀδελφός, οἰκογενειάρχης ἢ πολίτης, ἐκπληρών τὰς ὑποχρεώσεις, τὰς ὁποίας ἀναλαμβάνω, ἐκτελῶ καθήκοντα ἐκτὸς ἐμοῦ καὶ τῶν πράξεών μου καθωρισμένα εἰς τὰ ἥθη καὶ τὸ δίκαιον».¹ Καὶ αὐτὰ τὰ ἠθικὰ ἰδεώδη εἶναι κοινωνικῆς προελεύσεως. «Ὑποτιμῶμεν τὴν κοινωνίαν, θεωροῦντες αὐτὴν ὡς σῶμα μοναδικὸν προορισμὸν ἔχον τὴν ἐκπλήρωσιν ζωτικῶν λειτουργιῶν. Εἰς τὸ σῶμα τοῦτο σκιρτᾷ μία ψυχὴ: τὸ σύνολον τῶν ὁμαδικῶν ἰδανικῶν».²

Ὁ Lévy - Bruhl εἰς τὸ σύγγραμμά του «Ἡ ἠθικὴ καὶ ἡ ἐπιστήμη τῶν ἠθῶν» ἐπεζήτησε νὰ ἐξετάσῃ τὰ ἠθικὰ προβλήματα κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῶν Φυσικῶν ἐπιστημῶν. Ὡς ὁ φυσιοδίφης ἀναζητεῖ ποῖοι εἶναι οἱ φυσικοὶ νόμοι καὶ οὐχὶ ὁποῖοι πρέπει νὰ εἶναι, οὕτω καὶ ὁ ἠθικολόγος πρέπει νὰ ἀφίσταται πάσης δεοντολογικῆς μερίμνης. Ὁ φυσικὸς δὲν δημιουργεῖ τοὺς φυσικοὺς νόμους καὶ ὁ ἠθικολόγος συνεπῶς δὲν διαμορφώνει «τὴν ἠθικὴν ἑνὸς λαοῦ ἢ ἑνὸς πολιτισμοῦ διὰ τὸν ἀπλούστερον λόγον ὅτι αὕτη ἔχει ἤδη διαμορφωθῆ».³

Πρὸς τὴν γενετικὴν θεωρίαν δὲν δυνάμεθα νὰ συμφωνήσωμεν πλήρως, διότι ὁ ἄνθρωπος, ἐὰν δὲν εἶχε φύσει τὴν προδιάθεσιν πρὸς τὸ πράττειν τὸ ἀγαθόν, δὲν θὰ ἐθίζετο εἰς τοῦτο, ὡς δὲν ἐθίζεται κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ὁ λίθος νὰ φέρεται πρὸς τὰ ἄνω καὶ ἄν χιλιάκις ριφθῆ.

Ἐκ τῆς ποικιλίας ἐξ ἄλλου τῶν ἠθικῶν ἀντιλήψεων δὲν δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν τὴν ἀνυπαρξίαν τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως, ὡς ἐκ τῆς ποικιλίας τῆς ἐντάσεως τοῦ φωτὸς δὲν δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν τὴν ἀνυπαρξίαν του. Ἐὰν ἡ ἠθικὴ, ὅπως κάθε ἐπιστήμη, ἀναζητήσῃ νὰ ἀνεύρῃ ὑπὸ τὰς διαφορὰς τὰ κοινὰ γνωρίσματα καὶ ὑπὸ τὰ μεταβλητὰ τὰ σταθερὰ στοιχεῖα τῆς ἠθικότητος, θὰ ἴδῃ ὅτι αὕτη ἔχει κύρος αἰώνιον. Ὁ κώδιξ τοῦ Χαμουραβῆ, τὸ βιβλίον τῶν νεκρῶν τῶν Αἰγυπτίων, ἡ Παλαιὰ Διαθήκη τῶν Ἰουδαίων, ὁ Κομφούκιος καὶ ὁ Βούδδας, ἡ ποίησις

¹ Les règles de la méthode sociologique σ. 6

² Sociologie et Philosophie 1924 σ. 136

³ La Morale et la science des mœurs 1937 σ. 132 πρβλ. Παπανούτσου Ἡθικὴ 1949 σ. 223—238

καί ἡ φιλοσοφία τῶν Ἑλλήνων διασαλπίζουν ἠθικάς ἀρχάς πάντοτε καί πανταχοῦ ἰσχυούσας. Αἰγυπτιακῆ ἐπιγραφή χρονολογούμενη πρὸ 8.000 ἐτῶν λέγει: «ὁ Θεὸς δίδει τὸν θάνατον εἰς ἐκεῖνον ποῦ κάνει τὸ κακὸν καί τὴν αἰώνιαν ζωὴν εἰς ἐκεῖνον ποῦ πράττει τὸ καλόν.»

Οὔτε ἡ βιολογική, οὔτε ἡ κοινωνιολογική θεμελίωσις τῆς ἠθικότητος εὐσταθοῦν. Ἡ ἠθικὴ ἐνέργεια δὲν δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς πλησμονὴ ζωτικότητος, ὅπως ἐδογματίσεν ὁ Guyau, διότι δὲν δικαιολογεῖται δι' αὐτῆς ἐπαρκῶς ὁ ἀλτρουϊστικός της χαρακτήρ. Ἡ ζωτικότης θὰ ἠδύνατο νὰ ἐκδηλωθῆ πρὸς ἱκανοποίησιν καί τῆς ἀτομικῆς φιλοδοξίας. Οὔτε μόνον ἐκ τῆς κοινωνικῆς της προελεύσεως ἀρύεται τὸ κῦρός της. Αἱ κοινωνικαὶ ἐπιταγαὶ δὲν εἶναι πάντοτε ἠθικαί, κοινωνικὴ π. χ. ἀπαίτησις εἶναι ἡ ἐθιμοτυπία, ἀλλ' ἡ πρὸς αὐτὴν συμμόρφωσις στερεῖται πάσης ἠθικῆς ἀξίας. Ὅχι ὀλιγώτερον ἄστοχος ὑπῆρξεν ἡ προσπάθεια νὰ ταυτισθῆ ἡ ἠθικὴ μὲ τὰς θετικὰς ἐπιστήμας. Ὅταν ὁ Lévy Bruhl συγκρίνῃ τὴν ἠθικὴν μὲ τὴν ἰατρικὴν, λησμονεῖ ὅτι ἡ ἰατρικὴ ἐπιδιώκει σκοπὸν ἀνεπίδεκτον ἀμφισβητήσεως, τὴν υἰείαν. «Εἰς τὴν ἠθικὴν», παρατηρεῖ σύγχρονος φιλόσοφος¹, «ἡ δυσχέρεια δὲν ἔγκειται εἰς τὴν γνῶσιν τῶν μέσων, διὰ τῶν ὁποίων θὰ ἐπιτύχωμεν τοὺς σκοπούς, ἀλλὰ εἰς τὴν γνῶσιν αὐτῶν τούτων τῶν σκοπῶν». Τοὺς σκοποὺς τούτους οὔτε ἡ βιολογία, οὔτε ἡ κοινωνιολογία δύνανται νὰ καθορίσουν. «Εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ἠθικῆς ἡ ἐπιστῆμη προσφέρει μόνον συνταγὰς ἢ ὄργανα ἐνεργείας, ἀλλὰ δὲν διδάσκει ἡμᾶς πῶς πρέπει νὰ χρησιμοποιήσωμεν αὐτά».²

6'.) Ἡ Θεωρία τοῦ ἐμφύτου

Ἡ θεωρία τοῦ ἐμφύτου ἐκλαμβάνει τὴν ἠθικὴν συνείδησιν τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἔμφυτον χάρισμα αὐτοῦ. Ὁ ἄνθρωπος γεννᾶται μὲ τὴν φυσικὴν δεξιότητα νὰ διακρίνῃ τὸ δίκαιον τοῦ ἀδίκου. Ὡς δὲν ἔχει ἀνάγκην ἀποδείξεως ὅτι $2+2=4$, οὕτω εἶναι αὐτόδηλον εἰς ὄλους ὅτι ἡ κλοπὴ εἶναι ἄδικον.

Τῆς θεωρίας ταύτης κύριος θεμελιωτὴς δύναται νὰ θεωρηθῆ ὁ Σωκράτης, ὁ ἰδρυτὴς τῆς Φιλοσοφικῆς Ἠθικῆς κατὰ τὸν Ἄρι-

¹ Ὁ Δ. Parodi *Le problème moral et la pensée contemporaine* 1921 σ. 44

² Αὐτόθι σ. 139

στοτέλη. Ὁ Σωκράτης εἶναι πεπεισμένος ὅτι ὑπὸ τὰς ποικιλίας τῶν ἠθικῶν ἀντιλήψεων τῶν ἀνθρώπων δυνάμεθα νὰ ἀνεύρωμεν καὶ ἠθικὰς ἰδέας, κοινὰς εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους. Διακρίνει οὕτω γραπτοὺς νόμους, ποικίλλοντας κατὰ τόπους καὶ χρόνους καὶ «ἀγράφους τινὰς νόμους, τοὺς ἐν πάσῃ χώρᾳ κατ' αὐτὰ νομιζομένους». Οἱ ἄγραφοι οὗτοι νόμοι δὲν εἶναι ἔργον τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ δημιούργημα τῶν Θεῶν. Οἱ ἄνθρωποι οὔτε «συνελθεῖν ἅπαντες ἂν δυνηθεῖεν οὔτε ὁμόφωνοί εἰσιν». Κατ' ἀνάγκην πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι οἱ θεοὶ ἔθεσαν τοὺς νόμους τούτους εἰς τοὺς ἀνθρώπους. «Καὶ γὰρ πᾶσιν ἀνθρώποις πρῶτον νομίζεται τοὺς θεοὺς σέβειν. . . . καὶ γονέας τιμᾶν πανταχοῦ νομίζεται».¹

Ὁ Πλάτων συνεπῆς πρὸς τὰς γνωσιολογικὰς τοῦ ἀντιλήψεις ἀκολουθεῖ καὶ εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο τὸν διδάσκαλόν του. Αἱ ἠθικαὶ ὡς καὶ αἱ ἄλλαι γνώσεις εἶναι ἀναμνήσεις ἰδεῶν, τὰς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος ἐγνώρισεν εἰς προγενέστερον κόσμον. «Ἄτε ἢ ψυχῇ», λέγει ὁ Πλάτων εἰς τὸν Μένωνα, «ἀθάνατός τε οὔσα καὶ πολλάκις γεγонуῖα καὶ ἑωρακυῖα καὶ τὰ ἐνθάδε καὶ τὰ ἐν Ἄδου καὶ πάντα χρήματα, οὐκ ἔστιν ὅ,τι οὐ μεμάθηκεν ὥστε οὐδὲν θαυμαστόν καὶ περὶ ἀρετῆς καὶ περὶ ἄλλων οἷόν τε εἶναι αὐτὴν ἀναμνησθῆναι, ἄγε καὶ πρότερον ἠπίστατο».²

Ὁ Ἀριστοτέλης προσπαθεῖ νὰ συμβιβάσῃ τὰς δύο ἀντιθέτους θεωρίας. Διακρίνει τὸ «ἀπλοῦν δίκαιον» καὶ τὸ «πολιτικόν», τούτου δὲ διαστέλλει δύο εἶδη: «φυσικόν» καὶ «νομικόν». Τὸ πρῶτον εἶναι ἀναλλοίωτον καὶ αἰώνιον, τὸ δεύτερον ὡς ἀνθρώπινον δημιούργημα μεταβάλλεται. «Τὸ μὲν φύσει ἀκίνητον καὶ πανταχοῦ τὴν αὐτὴν ἔχει δύναμιν, ὥσπερ τὸ πῦρ καὶ ἐνθάδε καὶ ἐν Πέρσiais καίει. . . . τὰ δὲ κατὰ συνθήκην καὶ τὸ συμφέρον ὁμοιά ἐστιν τοῖς μέτροις· οὐ γὰρ πανταχοῦ ἴσα. . . . ὁμοίως καὶ τὰ μὴ φυσικὰ ἀλλ' ἀνθρώπινα δίκαια οὐ ταῦτά πανταχοῦ».³

Πρὸς ἀπόκτησιν τῆς ἀρετῆς διττοὶ παράγοντες συντελοῦν: ἔμφυτοι προδιαθέσεις ἀφ' ἐνὸς καὶ ἐθισμὸς ἀφ' ἐτέρου. «Οὐδεμία τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν φύσει ἡμῖν ἐγγίγνεται· οὐθὲν γὰρ τῶν φύσει ὄντων ἄλλως ἐθίζεται, οἷον ὁ λίθος φύσει κάτω φερόμε-

¹ Ξενοφῶντος Ἀπομνημονεύματα Δ, 4, 19.

² Μένων 81c

³ Ἠθικὰ Νικομάχεια Ε', 10, 1134 α β

νος οὐκ ἂν ἐθισθείη ἄνω φέρεσθαι, οὐδ' ἂν μυριάκις ἐθίζῃ τις ἄνω ῥίπτων, οὐδὲ τὸ πῦρ κάτω, οὐδὲ ἄλλο οὐδὲν τῶν ἄλλως πεφυκότων ἄλλως ἂν ἐθισθείη· οὐτ' ἄρα φύσει οὔτε παρὰ φύσιν ἐγγίγνονται αἱ ἀρεταί, ἀλλὰ πεφυκόσι μὲν ἡμῖν δέξασθαι αὐτάς, τελειούμενοις δὲ διὰ τοῦ ἔθους».¹

Οἱ **Στωϊκοὶ** βραδύτερον ἐτόνισαν ἐντονώτερον τὸν ἔμφυτον χαρακτήρα τῶν ἠθικῶν ἀληθειῶν. Κατὰ τὸν Πλούταρχον ὁ Χρύσιππος ἐδίδαξεν ὅτι «οὐκ ἔστιν εὐρεῖν τῆς δικαιοσύνης ἄλλην ἀρχὴν οὐδ' ἄλλην γένεσιν ἢ τὴν ἐκ τοῦ Διὸς καὶ τῆς κοινῆς φύσεως».²

Ὁ Χριστιανισμὸς καὶ ἡ Μεσαιωνικὴ Φιλοσοφία ἀκολουθοῦν τὴν αὐτὴν θεωρίαν. Ὁ **Ἀπόστολος Παῦλος** λέγει σχετικῶς τὰ ἐξῆς βαρυσήμαντα: «ὅταν τὰ ἔθνη τὰ μὴ νόμον ἔχοντα φύσει τὰ τοῦ νόμου ποιῇ, οὗτοι νόμον μὴ ἔχοντες ἑαυτοῖς εἰσὶν νόμος. οἵτινες ἐνδείκνυνται τὸ ἔργον τοῦ νόμου γραπτὸν ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν συμμαρτυρούσης αὐτῶν τῆς συνειδήσεως».³

Κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ὡς ἔμφυτον τὴν ἠθικὴν συνείδησιν παρεδέχοντο ὁ **Καρτέσιος**, ὁ **Δεϊβνίτιος** καὶ οἱ ὀπαδοὶ τῆς Σκωτικῆς Σχολῆς, τῆς ὁποίας ἀρχηγὸς ἦτο ὁ **Θωμᾶς Reid** (+1796). Ἐνθερμὸς ὀπαδὸς τῆς θεωρίας τοῦ ἔμφυτου ὑπῆρξε καὶ ὁ **Rousseau**, ὁ ὁποῖος εἰς τὸ τέταρτον βιβλίον τοῦ Αἰμιλίου θεωρεῖ τὴν ἠθικὴν συνείδησιν ὡς ἀλάνθαστον κριτὴν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ καὶ ψάλλει τὸν ὕμνον τῆς.

«Συνείδησις! Συνείδησις! ἔνστικτον θεῖον, ἀθάνατος καὶ οὐρανία φωνή, ὁδηγὲ ἐνὸς ὄντος ἀγνοοῦντος καὶ πεπερασμένου, ἀλλὰ λογικοῦ καὶ ἐλευθέρου, κριτὰ ἀλάνθαστε τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, ὅστις κάμνεις τὸν ἄνθρωπον ὅμοιον μὲ τὸν Θεόν, σὺ καθιστᾷς τὴν φύσιν ἀνωτέραν καὶ δίδεις ἀξίαν εἰς τὰς πράξεις του. Ἄν λείψῃς δὲν θὰ ὑπάρχῃ τίποτε ἄλλο ἐντὸς μου, τὸ ὁποῖον νὰ μὲ ἐξυψώσῃ ὑπεράνω τοῦ ζώδους εἰ μὴ τὸ θλιβερόν προνόμιον νὰ περιφέρωμαι ἀπὸ πλάνης εἰς πλάνην μὲ τὴν βοήθειαν μιᾶς σκέψεως ἄνευ ὁδηγοῦ καὶ ἐνὸς λογικοῦ ἄνευ ἀρχῆς».

¹ Αὐτόθι Β', 1.1103α

² Πλουτάρχου Περὶ Στωϊκῶν ἐναντιωμάτων, 9.

³ Πρὸς Ρωμαίους β. 14.

Κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα τὴν θεωρίαν τοῦ ἐμφύτου ὑπεστήριξαν ὁ Fichte, ὁ Schopenhauer καὶ ὁ Lotze.

Κατὰ τὴν σύγχρονον ἐποχὴν τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς ἠθικότητος ἀπὸ τὴν ἐμπειρίαν διεκήρυξαν οἱ ὁπαδοὶ τῆς Ἀξιολογικῆς Ἠθικῆς, τῆς ὁποίας οἱ κυριώτεροι ἀντιπρόσωποι ὑπῆρξαν οἱ Γερμανοὶ φιλόσοφοι Max Scheler (+1928) καὶ Hartmann.¹ Κατ' αὐτοὺς οἱ ἠθικοὶ κανόνες δὲν προῆλθον ἐξ ἀπλῶν γενικεύσεων ἐπὶ μέρους ἐμπειριῶν, ἀλλ' ἰσχύουν ἐκ τῶν προτέρων. Ἔχουν ἰδεατὴν αὐθυπαρξίαν ἀνάλογον πρὸς τὰς λογικὰς καὶ μαθηματικὰς ἐννοίας καὶ ἀρχάς, αἱ ὁποῖαι ἰσχύουν ἀνεξαρτήτως τοῦ νοοθόντος ὑποκειμένου. Κατὰ τὸν N. Hartmann² αἱ ἠθικαὶ ἀξίαι ἔχουν ὡς αἱ ἰδέαι τοῦ Πλάτωνος ὑπερβατικὴν ὄντοτητα, ἀνεξάρτητον τοῦ ὑποκειμένου, ἐφ' ὅσον τοῦτο δὲν ἐφευρίσκει, ἀλλ' ἀπλῶς ἀνακαλύπτει αὐτάς. Ἔχουν διὰ τοῦτο ἀπόλυτον κύρος. Δὲν εἶναι δυνατὸν μία ἠθικὴ ἀξία νὰ εἶναι καλὴ δι' ἡμᾶς καὶ κακὴ διὰ τοὺς Ἑσκιμῶους.

Παρεμφερῆ θεωρίαν διετύπωσε καὶ ὁ σύγχρονος Γάλλος φιλόσοφος Δομένικος Parodi. Κατ' αὐτὸν «αἱ ἠθικαὶ ἀξίαι δὲν εἶναι αὐθαίρετοι ἐξωτερικοὶ καὶ κοινωνικοὶ ἐξαναγκασμοί, ἀλλ' ἔχουν βάσιν πανανθρωπίνην. Ὡς αἱ λογικαὶ ἀρχαὶ καὶ αἱ πρῶται κατηγορίαι διέπουν τὴν διανόησιν παντὸς λογικοῦ ἀνθρώπου, οὕτω καὶ αἱ ἀπρόσωποι ἀξιολογικαὶ κρίσεις κατευθύνουν τὴν δρᾶσιν παντὸς ἐντίμου ἀνθρώπου». ³ «Τὸ ὑλικὸν βεβαίως τῶν περισσοτέρων ἠθικῶν μας κρίσεων προέρχεται ἐξωθεν, ἀπὸ τὴν ἀγωγήν, τὸ παράδειγμα, τοὺς νόμους, τὰ ἥθη. Ἀλλὰ τὰ κριτήρια, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων θὰ ἀξιολογήσωμεν τὸ ὑλικὸν τοῦτο, εἶναι ἐσωτερικῆς φύσεως. Ἔχουν νόημα μόνον δι' ἄτομον, τὸ ὁποῖον εἶναι ἱκανὸν νὰ στραφῇ πρὸς τὸν ἑαυτὸν τοῦ καὶ νὰ εἴπῃ ἐγώ». ⁴

Ἰδιότυπος εἶναι ἡ θεωρία τοῦ Ἑρρίκου Bergson. Εἰς τὸ τελευταῖον ἔργον του «Αἱ δύο πηγαὶ τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς Θρησκείας» (1932) διακρίνει κλειστὴν καὶ ἀνοικτὴν ἠθικότητα. Ἡ πρώτη ἔχει

¹ Πρβλ. Κ. Σπετσιέρη Αἱ ἀξίαι τῆς ἀτομικῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς σ. 26 κ. ἐξ. καὶ Ε. Παπανούτσου Ἠθικὴ σ. 294—370

² Ethik 1926 σ. 108

³ Les bases psychologiques de la vie morale 1928 σ. 108

⁴ Αὐτόθι σ. 113

κοινωνικήν τὴν καταγωγὴν, ἰσχύει μόνον διὰ τὰ μέλη ὠρισμένης κοινότητος καὶ φέρει χαρακτῆρα στατικὸν ἀποβλέπουσα εἰς τὴν διατήρησιν τῆς κοινωνικῆς συνοχῆς. Ἡ δευτέρα οὖσα κατ' οὐσίαν ἀτομικὴ καὶ δημιουργικὴ ἀναβλύζει ἐκ τῶν μυχῶν τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς καὶ ἀποτείνεται πρὸς τὴν ὅλην ἀνθρωπότητα διακηρύττουσα τὴν ἀδελφότητα καὶ τὰ ἀπαράγραπτα δικαιώματα τῶν ἀνθρώπων. «Ἐνῶ ἡ πρώτη εἶναι καθαρωτέρα καὶ τελειότερα, ἐφ' ὅσον εὐκολώτερον ἀνάγεται εἰς ἀπροσώπους τύπους, ἡ δευτέρα ὀφείλει νὰ ἐνσαρκωθῇ εἰς μίαν προνομιοῦχον προσωπικότητα, ἡ ὁποία καθίσταται ὑπόδειγμα. Ἡ καθολικότης τῆς πρώτης ἔγκειται εἰς τὴν κοινὴν παραδοχὴν ἐνὸς κανόνος, ἡ καθολικότης τῆς δευτέρας εἰς τὴν κοινὴν μίμησιν ἐνὸς προτύπου»¹. Παράδειγμα κλειστῆς ἠθικῆς εἶναι ἡ ἠθικὴ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, παράδειγμα ἀνοικτῆς ἠθικῆς ἡ ἠθικὴ τοῦ Εὐαγγελίου.

Ἡ θεωρία τοῦ ἐμφύτου ἱκανοποιεῖ πληρέστερον τῆς γενετικῆς τὴν ἠθικὴν, διότι ἀναγνωρίζει τὴν ἰδιοσυστασίαν καὶ ἀνεξαρτησίαν τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν σχετικῶς πρὸς τὴν ἐμπειρίαν. Ἴδιον τῆς ἠθικῆς ἐκτιμήσεως εἶναι νὰ ἐπιζητῆ νὰ ἀνάγεται ἐκ τοῦ γίνεσθαι εἰς τὸ δέον γενέσθαι καὶ ἐκ τῆς πραγματικότητος εἰς τὰ ἰδεώδη.

Ἐὰν τὸ περιεχόμενον τῶν ἠθικῶν ἀντιλήψεων τῶν ἀνθρώπων ποικίλλη κατὰ τοὺς λαοὺς καὶ τὰς ἐποχάς, ὡς δεικνύει ἡ ἐθνογραφία καὶ ἡ ἱστορία, ὑπὸ τὰς διαφορὰς ταύτας ὁ ἠθικολόγος ἀνευρίσκει ἠθικὰς ἀξίας καὶ ἰδεώδη πάντοτε καὶ πανταχοῦ ἰσχύοντα. «Τὸ «ὄ σύ μισεῖς ἐτέρῳ μὴ ποιήσης» τοῦ Πιττακοῦ, τὸ «οὐ συμμισεῖν, ἀλλὰ συμφιλεῖν ἔφυν,» τοῦ Σοφοκλέους, τὸ «ὄσα ἂν θέλητε ἵνα ποιῶσιν ἡμῖν οἱ ἄνθρωποι, οὕτω καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς ὁμοίως» τοῦ Χριστοῦ, τὸ «πράττε οὕτως, ὥστε αἱ πράξεις σου νὰ δύνανται νὰ ἀναχθοῦν εἰς καθολικὸν νόμον» τοῦ Kant, μαρτυροῦν τὸ διηνεκές τῶν αὐτῶν ἀξιῶν».²

Δὲν γεννᾶται βεβαίως ὁ ἄνθρωπος μὲ τελείαν γνῶσιν τῶν ἠθικῶν ἰδεῶν, κέκτηται μόνον ἐμφύτως σπέρματα ἠθικῶν ἀρχῶν, τὰ ὁποῖα ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος ἀναπτύσσονται.

¹ Les deux sources de la Morale et de la Religion 1937 σ. 29

² Κ. Σπετσιέρη Τὰ εἶδη τῆς γνώσεως 1949 σελ. 183.

γ) Συμπέρασμα

Ὡς ὅλαι αἱ θεωρίαι οὕτω καὶ ἐνταῦθα ἀμφότεραι ἔχουν δίκαιον καὶ ἄδικον. Ἡ γενετική θεωρία τονίζει ὑπὲρ τὸ δέον τὴν ποικιλίαν τὴν παρατηρουμένην εἰς τὰς ἠθικὰς ἀντιλήψεις τῶν ἀνθρώπων, ἡ θεωρία τοῦ ἐμφύτου ἐξαίρει τὰ κοινὰ γνωρίσματα αὐτῶν, τὰ ὅποια παραμένουν ἀμετάβλητα, ὡς παραμένει ἀκλόνητος ὁ βράχος ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἐν διαρκεῖ κινήσει εὐρισκομένων κυμάτων. Τὸ περιεχόμενον τῶν ἠθικῶν ἀντιλήψεων τῶν ἀνθρώπων μεταβάλλεται, ἀλλὰ τὰ συναισθήματα, τὰ ὅποια πανταχοῦ καὶ πάντοτε ὠθοῦν τοὺς ἀνθρώπους πρὸς διαμόρφωσιν τῶν ἠθικῶν ἰδεῶδων ἐξακολουθοῦν ὑφιστάμενα, ὡς ἡ κοίτη τοῦ ποταμοῦ παραμένει παρὰ τὴν διαρκῆ ροὴν τῶν ὑδάτων.

Ἐνῶ δὲ κατὰ τὴν γενετικὴν θεωρίαν αἱ ἠθικαὶ ἀρχαὶ ἔχουν σχετικὴν ἀξίαν, κατὰ τὴν θεωρίαν τοῦ ἐμφύτου ἔχουν ἀπόλυτον κύρος. Δυνάμεθα νὰ συμβιβάσωμεν τὰς ἀντιθέτους θεωρίας παραδεχόμενοι μετὰ συγχρόνου Γάλλου φιλοσόφου ὅτι «ἡ ἠθικὴ συνείδησις ὡς πρακτικὸς ὁδηγὸς εἶναι ἀλάνθαστος δηλ. δρῶμεν πάντοτε ἠθικῶς ὑπακούοντες εἰς τὰς ἐπιταγὰς αὐτῆς ὡς θεωρητικὸς ὁμῶς ὁδηγός, ὡς πηγὴ τοῦ καθ' ὕλην ἀγαθοῦ ὑπόκειται εἰς σφάλματα: ἀλάνθαστος, ὅταν διατυπώνη γενικὰς ἀρχὰς, σφάλλεται εἰς τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῶν εἰς τὰς ἐπὶ μέρος περιπτώσεις».¹

6. ΤΟ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟΝ ΤΗΣ ΗΘΙΚΗΣ ΕΝΕΡΓΕΙΑΣ²

Ἀμφισβήτησις ἐγεννήθη καὶ περὶ τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἠθικῆς ἐνεργείας, εἰς τί δηλ. ἠθικῶς δρῶντες ἀποβλέπομεν, εἰς τὸ ἄτομον ἢ εἰς τὴν ὁλότητα; Τὴν πρώτην ἀποψιν ὑποστηρίζει ἡ ἀτομοκρατία, τὴν δευτέραν ἡ κοινωνιοκρατία.

α) Ἡ Ἀτομοκρατία

Κατ' αὐτὴν τὴν ἠθικὴν τοῦ τελείωσιν ἐπιτυγχάνει ὁ ἄνθρωπος ἀπαλλασσόμενος τῶν κοινωνικῶν ἐπιδράσεων καὶ δεσμῶν καὶ ἀποκτῶν ἀνεξαρτησίαν σκέψεως καὶ δράσεως.

¹ P. Fouquieré Précis de Philosophie 1947 τόμ. II, σ. 137

² Πρβλ. Βορέα Εἰσαγωγή εἰς τὴν φιλοσοφίαν σ. 377—8, Rausch Στοιχεῖα Φιλοσοφίας σ. 173—8.

Τὴν δοξασίαν ταύτην κατὰ τὴν ἀρχαιότητα διεκήρυξεν ἡ Κυνική Σχολή, τῆς ὁποίας ἰδρυτὴς ὑπῆρξεν ὁ Ἄντισθένης (+366 π.Χ.). Κατ' αὐτὸν ἡ ἀρετὴ ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς ἀπελευθερώσεως τοῦ ἀνθρώπου ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ πολιτισμοῦ δημιουργθέντων ἀγαθῶν καὶ θεσμῶν. Ἡ προσωπικὴ ἀνεξαρτησία κατορθοῦται διὰ τῆς ἀπολυτρώσεως ἐκ πάσης ἀνάγκης, ἐπιθυμίας, προλήψεως καὶ δεισιδαιμονίας. Βραδύτερον οἱ Στωϊκοὶ καὶ οἱ Ἐπικούρειοι ἐθεώρουν καὶ αὐτοὶ ὡς ἀντικείμενον τῆς ἠθικῆς ἐνεργείας τὴν ἀτομικὴν τελειοποίησιν. Ἠθικὸν ἰδεῶδες κατ' αὐτοὺς, ὡς εἶδομεν, εἶναι ἡ ἀπάθεια ἢ ἀταραξία, ὅρος δὲ ἀπαραίτητος πρὸς ἐπίτευξιν ταύτης ἡ ἀνεξαρτησία τοῦ ἀτόμου ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου καὶ τῆς κοινωνίας. Καὶ αἱ δύο Σχολαὶ ἐκθειάζουν τὴν «αὐτάρκειαν» ὡς ὕψιστον σκοπὸν τοῦ ἠθικοῦ βίου.

Κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους διαπρύσιος κῆρυξ τῆς ἀτομοκρατίας ὑπῆρξεν, ὡς γνωστόν, ὁ Ἰωάννης Ἰάκωβος *Rousseau* (+1778). Κατ' αὐτὸν ἡ κοινωνία εἶναι τεχνητὸν κατασκεύασμα τοῦ ἀνθρώπου. Ἐθεμελιώθη κατόπιν συμβολαίου συναφθέντος μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν ἀτομικῶν αὐτῶν συμφερόντων. Ἐφ' ὅσον κατὰ ταῦτα προηγεῖται τὸ ἄτομον τῆς κοινωνίας ὀφείλει νὰ ἔχη τοῦτο καὶ τὸ προβάδισμα, τὴν κοινωνίαν ἐξ ἄλλου καὶ τὸν πολιτισμὸν θεωρεῖ ὁ *Rousseau* ὡς πηγὴν διαφθορᾶς καὶ συνιστᾷ τὴν ἐπάνοδον εἰς τὴν φύσιν καὶ τὴν καταφρόνησιν τοῦ πολιτισμένου βίου.

Ὁ ριζοσπαστικώτερος ὅμως ἀντιπρόσωπος τῆς ἀτομοκρατίας κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ὑπῆρξεν ὁ Φρειδερίκος *Nietzsche* (+1900). Κατ' αὐτὸν πᾶν ὄν τείνει νὰ ἀναπτύξῃ τὴν ἀτομικότητά του ἐπὶ βλάβῃ τῶν ἄλλων καὶ νὰ ἐπεκτείνῃ ἐπ' αὐτῶν τὴν κυριαρχίαν του. Ἡ «βούλησις» αὕτη «πρὸς ἐπικράτησιν» (*der Wille zur Macht*) ἐκδηλοῦται πρὸ παντὸς εἰς τὰ ἀνώτερα ἄτομα, τοὺς διανοουμένους, τοὺς ἰσχυροὺς, τοὺς εὐτυχεῖς, τοὺς κυριάρχους. Οἱ ἐπίλεκτοι οὗτοι εἶναι ὁ λόγος ὑπάρξεως τῆς ἀνθρωπότητος. Δι' αὐτοὺς ἐργάζονται οἱ ἄλλοι. Ἡ μόνη ἀρμόζουσα εἰς αὐτοὺς ἠθικὴ εἶναι ἠθικὴ σκληρὰ, ἄτεγκτος, ἠθικὴ ἐξαίρουσα τὴν βούλησιν πρὸς ἐπικράτησιν. Δυστυχῶς ὁ φυσικὸς οὗτος πίναξ τῶν ἀξιῶν ἀνετράπη ὑπὸ τῆς ἠθικῆς ἐπαναστάσεως τῶν δούλων, ὡς αὕτη ἐξεδηλώθη εἰς τὸν Ἰουδαϊσμὸν καὶ τὸν Χριστιανισμὸν, οἱ ὁποῖοι διεκήρυξαν τὴν ταπεινο-

φροσύνην, τὴν ἐγκαρτέρησιν, τὴν πενίαν, τὴν ἀγάπην τῶν ἐχθρῶν. Ἐπιβάλλεται ὅπως οἱ ἐπίλεκτοι λαμβάνοντες συνείδησιν τῶν δικαιωμάτων των ἐπανέλθουν εἰς τὴν ἠθικὴν τῶν κυριάρχων. Τοῦτο θὰ κατορθώσῃ ὁ ὑπεράνθρωπος (Uebermensch), ὁ συν-τρίβων ἀτέγκτως πᾶν τὸ ἀνθιστάμενον, ὁ ἀπηλλαγμένος παντὸς κοινωνικοῦ ἢ ἠθικοῦ δεσμοῦ.

6) Ἡ Κοινωνιοκρατία

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἀτομοκρατίαν ἡ κοινωνιοκρατία ὡς ἀντικείμενον τῆς ἠθικῆς ἐνεργείας θεωρεῖ τὴν κοινωνίαν, τὸ ἔθνος, τὴν ἀνθρωπότητα.

Κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ὑπέρμαχος τῆς θεωρίας ταύτης παρουσιάζεται ὁ **Σωκράτης**, ὁ ὁποῖος διεκήρυξεν ὅτι «μητρός τε καὶ πατρός καὶ τῶν ἄλλων προγόνων ἀπάντων τιμιώτερόν ἐστιν ἢ πατρίς καὶ σεμνότερον καὶ ἀγιώτερον καὶ ἐν μείζονι μοῖρα καὶ παρὰ θεοῖς καὶ παρ' ἀνθρώποις τοῖς νοῦν ἔχουσι».¹

Κοινωνικὴν κατεύθυνσιν ἔχει καὶ ἡ ἠθικὴ τοῦ **Πλάτωνος**. Ἡ ὀργάνωσις κατ' αὐτὸν τῆς πολιτείας πρέπει νὰ εἶναι τοιαύτη, ὥστε νὰ εὐδαιμονῇ ὄχι μία τάξις, ἀλλὰ τὸ σύνολον τῶν πολιτῶν.² Ὡς ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου αἰσθάνεται τὰ πάθη οἴουδήποτε μέλους τοῦ σώματος, οὕτω καὶ ἡ ὅλη πολιτεία ὀφείλει τὰ συμμερίζεται τὴν λύπην ἢ τὴν χαρὰν οἴουδήποτε πολίτου.³

Κατὰ τὸν **Ἀριστοτέλην** ὁμοίως τὸ κράτος προηγεῖται τῶν πολιτῶν. «Καὶ πρότερον δὲ τῇ φύσει πόλις ἢ οἰκία καὶ ἕκαστος ἡμῶν ἐστί. Τὸ γὰρ ὅλον πρότερον ἀναγκαῖον εἶναι τοῦ μέρους ἀναιρουμένου γὰρ τοῦ ὅλου οὐκ ἔσται ποῦς οὐδὲ χεῖρ».⁴ Δὲν εἶναι ἐν τούτοις κατ' αὐτὸν ἡ πολιτεία αὐτοσκοπός. Ἡ πόλις τὴν γένεσιν αὐτῆς ὀφείλει εἰς τὰς βιωτικὰς καὶ ἠθικὰς ἀνάγκας τῶν πολιτῶν («γενομένη μὲν τοῦ ζῆν, οὔσα δὲ τοῦ εὖ ζῆν»)⁵.

Κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους τῆς κοινωνιοκρατίας ὁ κυριώτερος ἀντιπρόσωπος ἐμφανίζεται ὁ Αὐγουστος **Comte**. Κατ' αὐτὸν ἡ κοινωνία καὶ οὐχὶ τὸ ἄτομον ἔχει πραγματικὴν ὑπόστασιν. Τὸ ἄτομον εἶναι ἀφηρημένη ἔννοια. Ἡ κοινωνία ὡς ἡ μόνη πραγματικότης συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀπὸ πάσης ἀπόψεως ἀνά-

¹ Πλάτωνος Κρίτων 12, ² Πολιτεία Δ', 21, 420B. ³ Αὐτόθι Ε', 10,462D, ⁴ Πολιτικά Α, 2,1253α ⁵ Αὐτόθι 1252β

πτυξιν τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ ἄτομον κινεῖται εἰς τὴν τροχίαν, τὴν ὁποῖαν χαράσσει ἡ ἀνθρωπότης. Συνεπῶς τὸ κοινωνικὸν συναίσθημα εἶναι τὸ ἀναγκαῖον βάθρον πάσης ὑγιοῦς ἠθικῆς. Ζῆν διὰ τοὺς ἄλλους εἶναι ὁ θεμελιωδέστερος ἠθικὸς κανὼν, ὁ ἐπιβάλλων τὴν αὐταπάρνησιν τῶν ἰσχυρῶν χάριν τῶν ἀσθενῶν καὶ τὸν σεβασμὸν τῶν ἀσθενῶν πρὸς τοὺς ἰσχυροὺς ὡς σιδηρᾶν ἐπιταγὴν τῆς συντηρήσεως τοῦ εἴδους.

Ἰπὸ τὴν αὐτὴν προοπτικὴν διεῖδε τὸ πρόβλημα καὶ ὁ *Schopenhauer*. Ἡ διαίρεσις τῆς ἀνθρωπότητος εἰς ἄτομα εἶναι ὁμοία μετὰ τὴν παραίσθησιν, τὴν ὁποῖαν ἔχομεν βλέποντες ἐν καὶ τὸ αὐτὸ ἀντικείμενον διὰ τοῦ πρίσματος. Βλέπομεν πολλαπλότητα ἐκεῖ, ὅπου ὑπάρχει ἐνότης. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ μετὰ τὸν διαχωρισμὸν τῆς ἀνθρωπότητος εἰς ἄτομα. Ἐὰν ἀπαλλαγῶμεν τῆς πλάνης ταύτης, θὰ βλέπωμεν εἰς τοὺς συνανθρώπους μας τοὺς ἑαυτοὺς μας καὶ θὰ συναισθανώμεθα τὴν ὀδύνην τῶν ὡς ὀδύνην μας καὶ τὴν χαρὰν τῶν ὡς χαρὰν μας.

Ἐπὶ ἐπιστημονικωτέρων βάσεων ἐθεμελίωσαν τὴν κοινωνιοκρατίαν οἱ σύγχρονοι κοινωνιολόγοι.

Ὁ Αἰμίλιος *Durkheim* ὑπεστήριξεν ὅτι τὰ ἠθικὰ καθήκοντα τῶν ἀτόμων εἶναι κυρίως καθήκοντα πρὸς τὴν κοινωνίαν. «Οὐδέποτε», λέγει, «ἡ κοινὴ ἠθικὴ συνείδησις θεωρεῖ ὡς ἠθικὴν τὴν πράξιν τὴν ἀποβλέπουσα ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν διατήρησιν τοῦ ἀτόμου. Ἡ αὐτοσυντήρησις θεωρεῖται ὡς ἠθικὴ, μόνον ὅταν ἐξυπηρετῇ ἢ δὲν ἐναντιοῦται πρὸς τὰ συμφέροντα τῆς οἰκογενείας καὶ τῆς πατρίδος. . . . Ἡ ἠθικὴ ἀρχίζει ἐκεῖ, ὅπου ἀρχίζει ἡ ὁμαδικὴ ζωὴ, διότι μόνον ἐκεῖ ἡ ἀφοσίωσις εἰς τοὺς ἄλλους καὶ ἡ ἀνιδιοτέλεια προσλαμβάνουν σημασίαν».¹ «Μόνον ἐν τῇ κοινωνίᾳ», λέγει ὁ Γερμανὸς Λουδοβῆκος *Stein*, «καὶ διὰ τῆς κοινωνίας ὁ ἄνθρωπος κατέστη ἄνθρωπος. . . . Τὸ ὅτι ὑπερέβημεν τὴν κατάστασιν τῶν ἀρπακτικῶν θηρίων καὶ ἐξελίχθημεν εἰς τὴν συνειδητὴν ἀμοιβαιότητα, εἰς τὴν συμπαραστάσιν τοῦ ἑνὸς δι' ὄλους καὶ ὄλων διὰ τὸν ἕνα, πάντα ταῦτα ὀφείλομεν εἰς τὰ κοινωνικὰ ἡμῶν αἰσθήματα, ἅτινα τὸ πρῶτον ἐν τῇ κοινωνικῇ συμβιώσει καὶ συμπράξει ἀνεπτύχθησαν ἐν ἡμῖν».²

¹ *Sociologie et Philosophie* σ. 71—75

² *Κοινωνιολογία μετ. Παπαϊωάννου* σ. 288.

γ) Συμπέρασμα

Τὸ πρόβλημα περὶ τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἠθικῆς ἐνεργείας θέτει ἐπὶ τάπητος τὸ μέγα ζήτημα τί εἶναι τὸ πρωτεῦον τὸ ἄτομον ἢ τὸ γένος, ἢ προσωπικότης, ὡς οἱ ἀτομισταὶ παραδέχονται, ἢ ἡ ὁλότης, ὡς οἱ κοινωνισταὶ ἰσχυρίζονται. «Ὑπὸ τὴν αἰώνιαν ταύτην ἀντίθεσιν ἀτόμου καὶ γένους», λέγει ὁ Στεῖν, «ἀσφυκτιῶμεν. Ὡς ἀτομικότητες διψῶμεν ἐλευθερίαν, ὡς εἶδη ἑνός καὶ τοῦ αὐτοῦ γένους ἰσότητα. Μὲ τὸ πνεῦμα εἴμεθα ἀτομισταί, μὲ τὴν καρδίαν κοινωνισταί. . . . Ἡ κοινωνικὴ λογικὴ ἐπιτάσσει εἰς ἡμᾶς ἐλευθερίαν, ἢ κοινωνικὴ ἠθικὴ ἰσότητα. Οὕτω ταλαντευόμεθα ἀνήσυχοι καὶ ἀβέβαιοι μεταξύ τῶν ἐν ἡμῖν ὑπαρχουσῶν ἀντιθέσεων, μεταξύ τῆς αἰώνιας ἀντιφάσεως ἀτομικότητος καὶ γένους, αὐτοσυντηρήσεως καὶ συντηρήσεως τοῦ εἴδους, ἀτομοκρατίας καὶ κοινωνιοκρατίας, ἐλευθερίας καὶ ἰσότητος. Τὸν αἰώνιον τοῦτον ἦχον τοῦ ἐκκρεμοῦς τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ὀνομάζομεν ἱστορίαν. Ὅφείλομεν λοιπὸν μεταξύ τῶν δύο τούτων μυλλολίθων τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἰσότητος νὰ θρυμματισθῶμεν;».¹

Μόνον μὲ τὸν συνδυασμὸν τῶν δύο ἀντιθέτων τούτων τάσεων τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως θὰ ἐπιτευχθῆ ἡ ἠθικὴ τελείωσις. Μία ἀπεριόριστος ἀτομοκρατία τονίζει μόνον τὰ δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀδιαφορεῖ διὰ τὰ καθήκοντα αὐτοῦ. Ἐξ ἄλλου «ὁ αὐτοτελής ἄνθρωπος τῆς πρωτογενοῦς καταστάσεως, τὸν ὁποῖον θέτει ὁ Rousseau εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἐξελίξεως τῆς ἀνθρωπότητος, εἶναι πλάσμα τῆς φαντασίας καὶ τὸ κοινωνικὸν συμβόλαιον, μὲ τὸ ὁποῖον οἱ ἄνθρωποι κατόπιν συνετῆς σκέψεως θεμελιώνουν τὸν κοινωνικὸν τῶν βίων, ἀποξενούμενοι μέρους τῆς ἐλευθερίας τῶν, εἶναι ἐπίσης ἐπίνοια, ἡ ὁποία δὲν ἐπικυρώνεται ἀπὸ τὰ γνωστὰ εἰς ἡμᾶς ἱστορικὰ καὶ ἐθνογραφικὰ δεδομένα».² Ἀλλὰ καὶ μία ἄκρατος κοινωνιοκρατία, ἡ ὁποία δὲν ἀναγνωρίζει τὰ δικαιώματα καὶ τοὺς σκοποὺς τῆς προσωπικότητος ἐναντιοῦται πρὸς τοὺς ὑψηλοτέρους σκοποὺς τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Μόνον ἀπὸ τὴν ζωογόνον αὔραν τῆς ἐλευθερίας καὶ τοῦ σεβασμοῦ τῆς ἰδιορρυθμίας τῶν ἀτόμων θάλλουν τὰ πολύχρωμα ἄνθη τοῦ πολιτισμοῦ καὶ ὀριμάζουν οἱ εὐχυμοὶ καρποὶ τοῦ ἠθικοῦ βίου.

¹ Αὐτόθι σ. 230—1

² Rausch Στοιχεῖα Φιλοσοφίας σ. 176

Δυνάμεθα οὕτω νὰ συμπεράνωμεν μετὰ συγχρόνου φιλοσόφου, ὅτι «ἡ άτομοκρατία καὶ ἡ κοινωνιοκρατία ἀντιπροσωπεύουν δύο θεμελιώδεις δυνάμεις, δύο ἀρχὰς τῆς κοινωνίας, ἀπὸ τὰς ὁποίας καμμία δὲν ἠμπορεῖ νὰ ἰσχύσῃ ἀπεριορίστως, χωρὶς νὰ θέσῃ εἰς κίνδυνον τὴν ὑπόστασιν τῆς κοινωνίας. Ἡ πλήρης κατίσχυσις τῆς πρώτης, ἡ ὁποία λαμβάνει πρὸ ὀφθαλμῶν ἀποκλειστικῶς τὸ καλὸν τοῦ καθ' ἕκαστον, εἶναι οὐτοπία, ὅπως καὶ ἡ μονομερῆς κοινωνιοκρατία, ἡ ὁποία ἔχει ἄλλως ὀνομασθῆ ἤδη οὐτοπική. Μόνον μὲ τὴν συνένωσιν τῶν δύο ἀρχῶν δημιουργεῖται ὁ βίος τῆς κοινωνίας, ἀπὸ τὴν ὀρθὴν δὲ συγχώνευσιν τῶν ἐξαρτᾶται ἡ ζωτικότητα της. Εἰς τὸν κόσμον εἶναι δεδομένα, θερμότης καὶ ψυχος, ὁ ὀργανικὸς ὅμως βίος εἰς τὸν πλανήτην μας δὲν ἠμπορεῖ νὰ προκόψῃ μὲ τὴν ἀποκλειστικὴν ἐπικράτησιν τῆς μιᾶς καταστάσεως, ἀλλὰ μόνον μὲ τὴν πρέπουσαν ἐναλλαγὴν αὐτῶν».¹

7. ΟΙ ΟΡΟΙ ΤΗΣ ΗΘΙΚΗΣ ΕΝΕΡΓΕΙΑΣ²

Ἡ ἠθικὴ ἐνέργεια προϋποθέτει δυνατότητα ἐκλογῆς μεταξὺ καλοῦ καὶ κακοῦ. Ἀλλὰ ἀνακύπτει τὸ πρόβλημα πῶς μία τοιαύτη ἐλευθέρως δρᾶσις τοῦ ἀνθρώπου δύναται νὰ συμβιβασθῆ μὲ τὴν αἰτιοκρατίαν τῶν κοσμικῶν φαινομένων, καθ' ἣν οὐδὲν συμβαίνει ἄνευ αἰτίας. Καὶ ἡ βούλησις συνεπῶς τοῦ ἀνθρώπου θὰ ὑπόκειται εἰς αἷτια ἔξωθεν προερχόμενα. Οὕτω προήλθεν ἡ θεωρία τῆς ἀνάγκης. Ἄλλοι τούναντίον ἰσχυρίζονται ὅτι εἴμεθα ἐλεύθεροι εἰς τὴν ἐκλογὴν τῶν ἀποφάσεών μας. Δύο συνεπῶς θεωρίαι διευτυπώθησαν εἰς τὸ πρόβλημα τῶν ὄρων τῆς ἠθικῆς ἐνεργείας: ἡ θεωρία τῆς ἀνάγκης καὶ ἡ θεωρία τῆς ἐλευθερίας.

α) Ἡ Θεωρία τῆς ἀνάγκης

Τὴν θεωρίαν τῆς ἀνάγκης ὑπεστήριξαν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα οἱ Μεγαρικοὶ φιλόσοφοι, τῶν ὁποίων ἀρχηγὸς ἦτο ὁ **Εὐκλείδης**, καὶ οἱ **Στωϊκοί**. Κατὰ τοὺς πρώτους πᾶσα οὐσία περικλείει εἰς τὴν ἀναγκαιότητα τῆς φύσεώς της τὸ μέλλον. Εἶναι μοιραῖον

¹ Αὐτόθι σ. 177

² Πρβλ. Βορέα Εἰσαγωγή εἰς τὴν Φιλοσοφίαν σ. 259—270, Rausch σ. 369—71. Lipps G. Ἡ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως 1926

νά θερίσετε ἢ νά μὴ θερίσετε. Κατ' ἀνάγκην ἓν ἐκ τῶν δύο θά συμβῆ. Διαλλακτικώτεροι εἶναι οἱ Στωϊκοί. Ἡ ἀνάγκη δὲν εἶναι ἀπόλυτος. Ἐνας κύλινδρος εἶναι ἠναγκασμένος ἀπὸ ἐξωτερικὴν ὥθησιν νά κυλίσῃ ἐπὶ ἐπικλινοῦς ἐδάφους. Ἄλλ' ὁ τρόπος, καθ' ὃν θά κυλίσῃ εἶναι ἀνεξάρτητος τοῦ ἐξαναγκασμοῦ τούτου, θά κυλίσῃ ὡς κύλινδρος. Ἄλλο σῶμα θά ἐκύλιε κατὰ διάφορον τρόπον. Οὕτω καὶ αἱ πράξεις τῶν ἀνθρώπων ρυθμίζονται καὶ ἀπὸ ἐσωτερικοῦς παράγοντας.

Κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ὀπαδὸς τῆς θεωρίας τῆς ἀνάγκης ἦτο ὁ *Σπινόζα*. Πάσας τὰς πράξεις τῶν ἀνθρώπων θεωρεῖ ἐξαρτωμένας κατ' ἀνάγκην ἀπὸ αἰτίας. Ἡ πίστις ὅτι εἴμεθα ἐλεύθεροι προκύπτει ἀπὸ ἄγνοιαν τῶν αἰτίων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἐξαρτῶνται αἱ πράξεις μας. Τὸ παιδί πιστεύει ὅτι ζητεῖ ἐλευθέρως γάλα, ὅταν πεινᾷ, ἐνῶ ὑπακούει ἀπλῶς εἰς ἀναγκαίαν ὁρμὴν Ὁ *John Locke* ὁμοίως ὑποστηρίζει ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι ἐλεύθερος. Κάθε ἀπόφασίς του καθορίζεται ἀπὸ ἓν ἐλατήριο, ἓν κίνητρον, ἓν βᾶρος, τὸ ὁποῖον τὴν ἀναγκάζει νά κλίνη πρὸς τὰ ἀριστερὰ ἢ πρὸς τὰ δεξιὰ.

Κατὰ τὸν *Δ. Hume* ἐπίσης δὲν ὑπάρχει ἐλευθερία εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ἐνέργειαν. Ἀπόδειξις τούτου εἶναι τὸ γεγονός ὅτι προβλέπομεν καὶ σχεδὸν πάντοτε ὀρθῶς τί θά κάμουν οἱ ἄνθρωποι, τοὺς ὁποῖους γνωρίζομεν, πρᾶγμα τὸν ὁποῖον θά ἦτο ἀδύνατον, ἂν ἔπραττον οὗτοι κατ' ἐλευθέραν βούλησιν. Καὶ κατὰ τὰς στιγμὰς, καθ' ἃς εἴμεθα τελείως βέβαιοι ὅτι πράττομεν αὐτὸ ἢ ἐκεῖνο, ἐπειδὴ τὸ ἠθελήσαμεν, βλέπομεν τοὺς φίλους μας νά μᾶς λέγουν: «Εἴμεθα βέβαιοι ὅτι ἔτσι θά ἐκάματε». Μᾶς ἀντιλαμβάνονται ὡς ἐξηρητημένους, καθ' ἣν στιγμὴν ἠσθανόμεθα τοὺς ἑαυτοὺς μας ἐλευθέρους. Ἐπειδὴ δὲ ἀκριβῶς αἱ πράξεις τῶν ἀνθρώπων ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὸν χαρακτῆρά των, οἱ ἄνθρωποι εἶναι ὑπεύθυνοι δι' αὐτάς, ἐφ' ὅσον προκύπτουν ἀπὸ τὸ σταθερὸν ἐγώ των. Δι' αὐτὸ καὶ οἱ δικασταὶ ἐξετάζουν τὸ παρελθὸν τοῦ κατηγορουμένου.

Κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα ἄκρος ὀπαδὸς τῆς θεωρίας τῆς ἀνάγκης ἦτο ὁ Γερμανὸς ζωολόγος Ἐρνέστος *Haeckel* Κατ' αὐτὸν δὲν πρέπει νά ἀπομονώνωμεν τὴν βούλησιν ἀπὸ τὰς περιστάσεις, ἐν μέσῳ τῶν ὁποίων ἐνεργεῖ. Πρὸς αὐτάς προσαρμόζεται ἡ ἀπόφασις. Ὁ Ἀμερικανὸς ἐπίσης βιολόγος Ἰάκωβος *Loeb* (+1924) συμμερίζεται τὴν αὐτὴν θεωρίαν· οὗτος λέγει ὅτι ἡ

έπιστήμη ημέραν τινά θά κατορθώση νά ἀναγάγη τὰς φαινομενικῶς ἀκανονίστους κινήσεις τῶν ζώων εἰς γενικοὺς νόμους τόσον ἀσφαλῶς, ὅσον ἐγένετο καί ὡς πρὸς τὰς κινήσεις τῶν πλανητῶν καί ὅτι ἡ λέξις βούλησις εἶναι ἡ ἔκφρασις τῆς ἀγνοίας τῶν δυνάμεων, αἵτινες κανονίζουν τὴν κατεύθυνσιν τῶν κατ' ἐπίφασιν αὐθορμητῶν κινήσεων τῶν ζώων μετὰ τοσαύτης ἀναγκαιότητος, μεθ' ὅσης ρυθμίζει ἡ βαρύτης τὰς κινήσεις τῶν πλανητῶν.

6) Ἡ Θεωρία τῆς ἐλευθερίας

Κατ' αὐτὴν ὁ ἄνθρωπος κατὰ τὰς ἀποφάσεις αὐτοῦ δὲν εἶναι ἀπλοῦς θεατῆς τῆς πάλης τῶν ἐλατηρίων, ἀλλὰ σταθμίζει ταῦτα καὶ ἐνεργεῖ ἐλευθέρως.

Κατὰ τὴν ἀρχαιότητα κύριος ἀντιπρόσωπος αὐτῆς ὑπῆρξεν ὁ **Πλάτων**. Κατ' αὐτὸν οὐδεὶς εἶναι ἐκὼν κακὸς «διὰ δὲ πονηρὰν ἕξιν τινὰ τοῦ σώματος καὶ ἀπαίδευτον τροφήν, ὁ κακὸς γίνεται κακός, παντὶ δὲ ταῦτα ἐχθρὰ καὶ ἄκοντα προσγίγνεται».¹

Ὁ **Ἀριστοτέλης** κυμαίνεται μετὰ τῶν δύο θεωριῶν. Ἄφ' ἑνὸς παραδέχεται ὅτι ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ κακία ἡμῶν ἐξαρτῶνται ἐκ τῆς θελήσεώς μας («ἐφ' ἡμῖν ἡ ἀρετὴ, ὁμοίως δὲ καὶ ἡ κακία») καὶ ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι «ἀρχὴ καὶ γεννητῆς τῶν πράξεων ὡσπερ καὶ παίδων»,² ἀφ' ἑτέρου ὁμῶς ἰσχυρίζεται ὅτι ὁ ἄδικος δὲν δύναται κατὰ τὴν θέλησίν του νά γίνῃ δίκαιος, ὡς καὶ ὁ ἀσθενὴς ὑγιής. «Οὐ μὴν ἐάν γε βούληται, ἄδικος ὢν παύσεται καὶ ἔσται δίκαιος· οὐδὲ γὰρ ὁ νοσῶν ὑγιής».³

Συνδιαλλαγὴν τῶν δύο ἀντιθέτων ἀπόψεων εὕρισκομεν καὶ εἰς τὸν **Kant**. Κατ' αὐτὸν τὸν κόσμον τῶν φαινομένων διέπει ἡ αἰτιότης, τὸν κόσμον τῶν νοουμένων, τῶν καθ' αὐτὸ πραγμάτων διευθύνει ἡ ἐλευθερία. Ὁ ἄνθρωπος ὡς νοητὸν ὄν, ὡς πρᾶγμα καθ' ἑαυτὸ εἶναι ἐλεύθερος, ὡς φαινομενικὸν ὁμῶς ὄν ὑποτάσσεται εἰς τὸν νόμον τῆς αἰτιότητος. Πρέπει δὲ νά πιστεύωμεν ὅτι εἴμεθα ἐλεύθεροι, διότι ἄλλως δὲν θά ἠδυνάμεθα νά ὑπακούωμεν εἰς τὸν ἠθικὸν νόμον. Τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως κατὰ ταῦτα πρέπει νά δεχθῶμεν ὡς ἀπαίτησιν τοῦ

¹ Τιμαῖος 86 D

² Ἠθικὰ Νικομάχεια Γ, 5, 1113 β

³ Αὐτόθι 1114 α

πρακτικοῦ λόγου, διότι ἐν ἐναντία περιπτώσει οὐδεμία θὰ ὑπῆρχεν εὐθύνη, οὐδεμία ἐνοχή, οὐδὲν καθῆκον.

Κατὰ τὴν σύγχρονον ἐποχὴν ὅπαδοι τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως ὑπῆρξαν ὁ Αἰμίλιος *Boutroux* (+1921) καὶ ὁ Bergson. Ὁ πρῶτος διὰ τοῦ ἔργου αὐτοῦ: «Περὶ τοῦ ἐνδεχομένου τῶν φυσικῶν νόμων» καταδεικνύει τὴν περιορισμένην ἔκτασιν τῆς ἐν τῇ φύσει αἰτιοκρατίας. Ὁ κόσμος κατ' αὐτὸν δὲν εἶναι μία πελωρία μηχανή, τῆς ὁποίας τροχοὶ εἶναι τὰ ὄντα καὶ ἀντικείμενα τῆς φύσεως. Ἡ μηχανὴ λειτουργεῖ κατ' αὐστηρὰν μηχανικὴν ἀναγκαιότητα. Ἐὰν κινηθῇ ὁ εἷς τροχός, κατ' ἀνάγκην θὰ κινηθῇ καὶ ὁ ἄλλος. Καὶ αὕτη ἡ ἀνθρωπίνη βούλησις ἐθεωρήθη ὅτι ὑπόκειται εἰς τὰς ἐπιδράσεις τοῦ ἐξωτερικοῦ περιβάλλοντος, ὅτι ἐξισοῦται πρὸς τὴν ἰσχύον τῶν ἐλατηρίων καὶ κινήτρων. Τὸ ἰσχυρότερον ἐλατήριο προσδιορίζει τὴν ἀπόφασιν τῆς βουλήσεως, ὡς τὸ βαρύτερον βάρος προσδιορίζει τὴν κλίσιν τοῦ ζυγοῦ. Ἡ αἰτιατὴ ὁμως ἐξίσωσις δὲν εἶναι ἀπόλυτος. Οἱ φυσικοὶ νόμοι δὲν ἰσχύουν μὲ τὴν αὐτὴν αὐστηρότητα καὶ εἰς τὸν ψυχικὸν κόσμον.

Εἰς τὴν παρατήρησιν τῶν φυσικῶν φαινομένων πρέπει νὰ διακρίνωμεν δύο ἀπόψεις: τὴν γενικὴν καὶ τὴν ἀτομικὴν ἄποψιν. Ἡ μηλέα τοῦ κήπου μας ἔχει κοινὰ γνωρίσματα μὲ ὅλα τὰ δένδρα, μὲ ὅλα τὰ ἐνόργανα ὄντα, ἀλλὰ καὶ διαφέρει αὐτῶν, διότι ἔχει ἰδιαίτερα, ἀτομικὰ γνωρίσματα. Τὰ γενικὰ γνωρίσματα εἶναι καθωρισμένα, ὁμοιόμορφα, κανονικά, ἀναγκαῖα. Τὰ ἀτομικὰ τούναντίον γνωρίσματα εἶναι ποικίλα, μεταβλητά, ἐνδεχόμενα, ἀπρόοπτα. Ἐφ' ὅσον ἀνερχόμεθα τὴν κλίμακα τῶν ὄντων βαίνοντες ἐκ τῆς ἀψύχου ὕλης εἰς τὴν ζωὴν καὶ ἐκ τῆς ζωῆς εἰς τὴν συνείδησιν βλέπομεν νὰ ἐπαυξάνουν τὰ ἀτομικὰ γνωρίσματα καὶ συνεπῶς τὰ ἐνδεχόμενα. Τὰ φυτὰ εἶναι ἀτομικώτερα, μᾶλλον ἐξατομικευμένα τῶν ὀρυκτῶν, οἱ ἄνθρωποι τῶν ζώων. Ἡ ἐπιστῆμη καθίσταται δυνατὴ, διότι ἀποβλέπει εἰς τὰ γενικὰ γνωρίσματα τῆς πραγματικότητος, τὰ ὁποῖα δυνάμεθα νὰ προσδιορίσωμεν. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀνθρωπίνη ἐλευθερία εἶναι δυνατὴ, διότι πρόκειται περὶ ἀτομικῶν ἀποφάσεων, αἱ ὁποῖαι εἶναι πάντοτε ἐνδεχόμεναι.

Ὁ Bergson ὁμοίως ὑποστηρίζει ὅτι τὰ φυσικὰ φαινόμενα δυνάμεθα νὰ προῖδωμεν μετὰ καταπληκτικῆς ἀκριβείας. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ μὲ τὰ χημικά. Ἐνωσις ὕδρογόνου καὶ ὀξυγόνου παράγει πάντοτε νερό.

Δέν συμβαίνει ὁμοίως τὸ αὐτὸ καὶ εἰς τὸν ὀργανικὸν κόσμον. Ἐάν σπείρωμεν εἴκοσι σπόρους, δέν θὰ βλαστήσουν ὅλοι. Τὸ ἀπρόοπτον, τὸ ἐνδεχόμενον αὐξάνει εἰς τὸν ἠθικὸν κόσμον. Ἐστὼ καὶ ἂν γνωρίζωμεν τὸν χαρακτήρα ἐνὸς ἀνθρώπου εἶναι ἀδύνατον νὰ προβλέπωμεν ἐκάστοτε τὴν διαγωγὴν του. Ἐκεῖ ὅπου ὑπάρχει τὸ ἀπρόοπτον ὑπάρχει ἐλευθερία τῆς βουλήσεως. Ἡ βούλησις τοῦ ἀνθρώπου δέν δύναται νὰ συγκριθῇ μὲ ζυγόν, ὁ ὁποῖος κλίνει πρὸς τὸ μέρος τοῦ ἰσχυροτέρου ἐλατηρίου. Ἡ σύγκρισις αὕτη εἶναι ἐσφαλμένη, πρῶτον, διότι ὁ ζυγὸς δέν εἶναι τι τὸ ζωντανὸν καὶ ἀφ' ἑτέρου, διότι θεωρεῖ τὴν βούλησιν ὡς μηχανικὸν ἀποτέλεσμα τοῦ ἰσχυροτέρου ἐλατηρίου. Ἰσχυρότατον εἶναι τὸ ἐλατήριο πού μᾶς ὠθεῖ νὰ πίνωμεν νερό, ὅταν εἴμεθα ἰδρωμένοι. Ὑπακούοντες ἐν τούτοις εἰς αὐτὸ δέν δεικνύομεν ἰσχὺν βουλήσεως.

γ) Συμπέρασμα

Ἡ προηγουμένη ἀνάλυσις μᾶς ἄγει εἰς τὸ συμπέρασμα νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι τὴν βούλησιν τοῦ ἀνθρώπου δέν ρυθμίζουν οἱ ἄτεγκτοι φυσικοὶ νόμοι, ἀλλ' οἱ ἐλευθέρως ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου τιθέμενοι σκοποί. Ἡ ἀνόργανος φύσις εἶναι τὸ βασίλειον τῶν νόμων, ἡ ζῶσα ὀργανικὴ τὸ τῶν σκοπῶν· ἐκεῖ κυριαρχοῦν ἀναγκαστικῶς οἱ νόμοι, ἐδῶ παρὰ τούτους καὶ οἱ ὑπὸ τῆς συνειδήσεως ἐπιδιωκόμενοι σκοποί. Αἱ πράξεις ἡμῶν εἰς οὐδεμίαν ὑπόκεινται πρῶτον ἐκ τῶν ἔξω, ἀλλ' εἰς παρόρμησιν ἐκ τῶν ἔσω. Τὰ δὲ ἐλατήρια τῆς βουλήσεως δέν ρυθμίζουν μοιραίως τὴν ἐνέργειαν, ὡς ὁ νόμος τῆς βαρύτητος τὰς κινήσεις τῶν σωμάτων. «Μεταξὺ τῶν ἐλατηρίων καὶ τῆς πρὸς αὐτὰ συνδεομένης δράσεως τῶν ἐμψύχων ὄντων», λέγει Γερμανὸς φιλόσοφος, «δέν ὑπάρχει ἡ κατάδηλος ἐκείνη συνάφεια, ἣν ἀπαιτεῖ ἡ σχέσις αἰτίας καὶ αἰτιατοῦ. Ἡ θέα ἐνὸς καθίσματος π. χ. μᾶς προκαλεῖ νὰ καθίσωμεν, ἀλλ' ἡ ἐνέργεια αὕτη δύναται καὶ νὰ παραλειφθῇ».¹

¹ Lipps. Ἡ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως σ. 146.

8. Η ΑΞΙΑ ΤΗΣ ΗΘΙΚΟΤΗΤΟΣ

Ἡ ἠθικότης εἶναι ἡ κατ' ἐξοχήν ἀνθρωπίνη ιδιότης. Ὡς ἤδη παρατήρησεν ὁ Ἀριστοτέλης, «τοῦτο πρὸς τ' ἄλλα ζῶα τοῖς ἀνθρώποις ἴδιον τὸ μόνον ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ καὶ δικαίου καὶ ἀδίκου καὶ τῶν ἄλλων αἴσθησιν ἔχειν».¹ Ἡ ἐλευθέρα ἠθικὴ ἐνέργεια τοῦ ἀνθρώπου ἀνυψώνει αὐτὸν ἀπὸ τὸν κόσμον τῶν ζώων, ὅστις μόνον τὴν μηχανικὴν αἰτιότητα γνωρίζει, εἰς τὸ βασίλειον τῶν σκοπῶν, ἔνθα μόνον εἶναι δυνατὴ ἡ ἐλευθερία. Ἐφ' ὅσον οἱ ἀνθρώποι ἀνήκουν εἰς τὴν φύσιν ὑπόκεινται εἰς τὴν αἰτιοκρατίαν τῶν φυσικῶν νόμων καὶ συνεπῶς οὐδεμία ὑπάρχει μεταξὺ αὐτῶν διαφορὰ, οὐδεμία προσωπικότης, ἀλλ' ἀδιάκριτος ἰσότης μεταξὺ τῶν ἀτόμων. Ὡς παρατηρήθη πρὸ τοῦ νόμου τῆς βαρύτητος οὐδεμία ὑφίσταται διαφορὰ μεταξὺ ἑνὸς θαυμαστοῦ ἄνθους καὶ μιᾶς κοινοτάτης ἀκάνθης. Ἐφ' ὅσον ὁμως οἱ πολιτισμένοι ἄνθρωποι εἶναι προϊόντα ἀγωγῆς διεμορφώθησαν εἰς προσωπικότητας καὶ ἀνήκουν εἰς τὸ βασίλειον τῶν σκοπῶν καὶ ἀξιῶν. Ἐνταῦθα ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀπολύτως κυρίαρχος. Ἐδῶ ἐγκαταλείπει ὀπισθεν αὐτοῦ τὸν ζωϊκὸν κόσμον καὶ ζῆ καὶ ἀναπνέει τὸν ἄνεμον τῆς ἐλευθερίας. Ἐνταῦθα δὲν βασιλεύουν φυσικοὶ μόνον νόμοι, ἀλλὰ παρὰ τούτους καὶ ὑπὲρ τούτους σκοποὶ ἐλευθέρως ἐκλεγόμενοι. Ἐνταῦθα δὲν προσδιορίζεται ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὸ περιβάλλον, ἀλλ' αὐτὸς προσδιορίζει αὐτό. Ἐδῶ δὲν διατάσσει αὐτὸν ἡ φύσις, ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος τὴν φύσιν.

¹ Πολιτικά Α', 1253.